

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Хоменської Інни Валеріївни
«Вербалізація концепту Україна в українському художньому дискурсі»,
виконану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2016. – 281 с.)

Сучасний етап розвитку науки характеризується стрімким розвитком нового напрямку – когнітивної лінгвістики, яка поряд із когнітивною психологією, філософією, інформатикою, біологією, фізикою своїми підходами і методами вирішує завдання когнітивної науки, когніції. Вона існує в межах сучасної антропоцентричної парадигми досліджень, яка істотно розширила горизонти лінгвістики, демонструючи функціональну природу мови, її роль у процесах життєдіяльності людини і суспільства. Центром досліджень когнітивної лінгвістики є мова як загальний когнітивний механізм, когнітивний інструмент, а коло її завдань охоплює проблеми влаштування і функціонування людських знань, вивчення видів знань і структур їх представлення, співвідношення мови і свідомості, мови як засобу пізнання і комунікації, її ролі в концептуалізації та категоризації світу, узагальненні людського досвіду. Поняття концепту як багатовимірного смислового утворення є базовим у когнітивній лінгвістиці. Важливість і актуальність концептуальних досліджень обумовлена тим, що вони спрямовані на вирішення таких фундаментальних проблем, як з'ясування особливостей представлення знань про світ і способи їх концептуалізації в мові. Вважається, що концептуалізація є процесом структуризації та представлення знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць, а самі концепти складають «категоріальну основу всієї людської діяльності, і, перш за все, мови» (Берестнев Г. И. О новой «реальности» языкознания / Г.И. Берестнев // Филологические науки. – 1997. – № 4. – с. 47–55).

На сьогодні концепту присвячена величезна кількість наукових робіт. Він став ключовим терміном когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, власне лінгвістики, лінгвофілософії та ін. Різноманітність підходів до вивчення, визначення концепту, численні дискусії про його статус, багатство концептуальних досліджень породжують чимало питань і проблем, які вимагають системного осмислення цього поняття. Проте незважаючи на величезну концептологічну активність, в українській лінгвістиці відчувається брак досліджень, орієнтованих на дослідження ключових концептів культури, які займають важливе положення в колективній мовній свідомості. Тому дисертацію Хоменської Інни Валеріївни, присвячену дослідженню концепту УКРАЇНА вважаємо актуальною і важливою.

Заповнення прогалин у вивченні репрезентації концепту УКРАЇНА визначає наукову новизну дисертаційного дослідження, в якому вперше теоретично обґрунтовано і практично простежено, як складники цього концепту об'єктивуються у мові через такі компоненти, як лексеми, метафори, образи, бінарні опозиції, ідеологеми тощо. Дисертантка комплексно проаналізувала експліцитні й імпліцитні вияви концепту УКРАЇНА у словниково-енциклопедичному, фольклорному та поетичному дискурсах та визначила архетипні, прототипні, стереотипні, символічні та асоціативні значення.

Дисертація І.В. Хоменської має чітку і логічну структуру, обумовлену метою дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаної літератури, списку джерел.

Вступ містить усі необхідні структурні компоненти. Відзначаємо доцільний вибір методів дослідження, чітко сформульовані мету й завдання роботи.

Дисертація має вагоме теоретичне підґрунтя, вона виконана на великому фактичному матеріалі, дібраному методом суцільного вибирання з фольклорних та поетичних текстів (представників «Празької школи» Євгена Маланюка, Наталі Лівницької-Холодної, Юрія Клена, Галі Мазуренко, Олекси Стефановича, Олени Теліги, Оксани Лятуринської, Олега Ольжича). Аналіз засобів вербалізації концепту УКРАЇНА в українській мовній картині світу різних історичних

періодів здійснено на матеріалі історичних пісень, словникову мовну інтерпретацію концепту виявлено на підставі аналізу словникових дефініцій найважливіших українських лексикографічних праць ХХ-ХХІ ст.

У дисертації докладно висвітлено питання історії вживання терміна «концепт», історію його вивчення, показано вплив методів дослідження на інтерпретацію розглядуваного поняття. Це дало змогу дисертантці простежити концептуальні погляди вчених на природу концепту, його багатоаспектність та поліфункційність, а також відтворити цілісну картину становлення наукових студій, присвячених цьому поняттю.

У першому розділі («Теоретичні основи дослідження концепту в системі лінгвістичних знань») проаналізовано етапи вивчення концепту, погляди філософів, психологів, етнологів на його суть та викладено висвітлення розуміння цього поняття у наукових сферах. Головну увагу, цілком природно, авторка зосередила на питанні історії мовознавчого вивчення концепту й на описі термінологічного апарату свого дослідження. У дисертації визначено концепт як одиницю ментального рівня, якою оперує представник певної культури в процесі мовомислення та пізнання, яка відображає картину світу в людській психіці та має вигляд «згустків» знання, набутого в процесі теоретичної та емпіричної когніції; це психоментальне утворення, що відбиває уявлення про світ через образи, уявлення, асоціації, поняття та ставлення до них; динамічну одиницю, характерну як для окремого індивіда, так і для колективу представників певної культури. У дослідженні визначено та обґрунтовано структуру концептуальної моделі та окреслено основні тенденції концептуального аналізу у сучасному мовознавстві.

У другому розділі праці «Формування ядерної зони концепту УКРАЇНА. Діахронний та синхронний аналізи словникового й енциклопедичного дискурсів» докладно проаналізовано способи вербалізації концепту УКРАЇНА через лексичні одиниці, що пов'язані парадигмаічними зв'язками, – синоніми, антоніми, та дефініції до них у основних лексикографічних працях ХІХ, ХХ і початку ХХІ століть. За результатами аналізу словникових дефініцій авторка обґрунтовує, що у структурі досліджуваного концепту регулярно активізуються

такі семантико-когнітивні складові: країна, держава, край, народ.

Досліджено поняттєвий складник концепту, що має такий зміст: 1) етнополітичний – Україна як держава; 2) географічний – Україна як територія; 3) етнічний – Україна як народ; 4) культурний – Україна як традиції, звичаї, обряди; 5) релігійний – Україна як сукупність вірян (Київський патріархат); 6) соціальний – Україна як населення. Особливу цінність цього розділу вбачаємо у виробленні системи ієрархії вербалізаторів концепту, які представляють його через ядерну, близькоядерну і маргінальну зони, що демонструє їх значимість у мовній картині світу українців.

У третьому розділі «Об’єктивація концепту УКРАЇНА у фольклорному дискурсі» здійснено детальний когнітивний аналіз репрезентації компонентів досліджуваного концепту та окреслено історичну платформу (культурне підґрунтя) розвитку політичної духовності українського народу, яка впливала на трансформацію структури концепту УКРАЇНА.

Авторка робить слушне спостереження, що в основі художнього відтворення дійсності у фольклорному дискурсі лежить три стереотипи мислення борця: Батьківщина, герой, свобода. Саме ними зумовлені головні мотиви й теми творчості, у яких функціонують компоненти концепту УКРАЇНА. Визначено кореляцію концепту УКРАЇНА з лінгвокультурами: час, культура, доля, людина, природа, помста, простір, війна, що доповнюють і розширюють смисловий простір концепту.

У четвертому розділі «Функціонування компонентів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі представників «Празької школи» здійснено інвентаризацію та стратифікацію значного фактичного матеріалу. У дослідженні виокремлено як сучасний, так і вагомий історичний контекст, який апелює до імен «Русь», «Україна», «УРСР», що свідчить про цивілізаційну та духовну ідентифікацію українського суспільства. У поетичному дискурсі представників «Празької школи» формується когнітивно-семантичний простір концепту УКРАЇНА, що утворює міцний смисловий каркас, якій підтримує безперервність смислів історичного буття України, підкреслює її право на свободу у актуальний для

поетів час, героїчне минуле попередніх поколінь. Важливе теоретичне значення для подальших лінгвістичних студій має визначення функціонування ідеологем у різних типах дискурсу та визначення їх впливу на етномовну свідомість. Авторка визначає основні ідеологеми, репрезентація яких вплинула на дискурсивне розширення концептуальних ознак.

Наукову цінність мають узагальнення щодо синтагматичних зв'язків компонентів концепту в українській мовній картині світу. Лексеми систематизовано у групу типізованих пропозицій, які є часто вживаними у фольклорних та поетичних дискурсивних практиках і мають, як правило, позитивний ціннісний складник, та групу ситуативних пропозицій, які характеризуються яскраво вираженою негативною емоційно-експресивною конотацією.

Дисертаційне дослідження завершується загальними висновками, які підсумовують основний зміст роботи, відображають основні результати дослідження. Належним чином систематизований, творчо осмислений і ґрунтовно опрацьований матеріал дослідження дав змогу дисертантці досягти поставленої в дослідженні мети й виконати відповідні завдання.

Належним чином оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження.

1. Недоцільним, на нашу думку, є запропонована автором у першому теоретичному розділі таке подання матеріалу про дослідження концептів: спочатку основні напрямки їх вивчення, а потім визначення концепту різними дослідниками, при тому, що в напрямках дослідження концептів також наводяться їх визначення. Так і розділ «Функціонування компонентів концепту УКРАЇНА у поетичному дискурсі представників «Празької школи» варто було структурувати через опис основних складників досліджуваного концепту, а не окремих художніх дискурсів.

2. Наведені в першому розділі роботи напрямки вивчення концептів не враховують такий важливий і один із найбільш поширений в сучасній лінгвістиці, як системно-мовний, який аналізує концепт як складну

багатокомпонентну і багатошарову структуру, яку ідентифікують мовні засоби її репрезентації. Власне саме з цих позицій досліджується концепт у рецензованій роботі. А взяте за базове поняття концепту як одиниці ментального рівня (с. 31) використовується перш за все представниками психолінгвістичного напрямку дослідження концептів, не згаданого в дисертаційному дослідженні.

3. Для третього розділу дисертації більш оптимальною вважаємо структуру, основою для якої послужив не матеріал – фольклорний дискурс доби визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, історичні пісні Української повстанської армії та ін., а тематичні поля – складники концепту «рідне (своє) – чуже», «залежна – незалежна», «героїчний – миролюбний».

4. Деяким авторським твердженням бракує мотивації, вони недостатньо аргументовані і тому не зовсім доказові. Наприклад: «Концепт – продукт взаємодії картини світу й дискурсу» (с. 48). Незрозуміло, чому контекст «Зажурилась Україна» трактується так: «за допомогою лексики «зажурилась» слово «Україна набуває додаткової конотації – залежна держава (с. 123),», «складова бінарної опозиції «незалежна» актуалізується лексемою «славна» (с. 124), «сегмент опозиції «залежна» реалізовано через кореляцію з концептом «час» (с. 130), «автор репрезентує концепт УКРАЇНА у значенні «народ» лексемою «ти» (с. 148). Не можемо також погодитися із обґрунтуванням концептуального складника «Україна – держава», «Україна – територія» (с. 122), «Україна – народ» (с. 124) та ін.

5. Констатація наявності таких лінгвокультурем, як час, культура, доля, людина, природа, помста, простір, війна (2 розділ), на наш погляд, має декларативний характер, їх наявність варто було б вмотивувати описом їх текстових складників.

Проте наведені зауваження не впливають на загальну високу оцінку представленої до захисту дисертації. Хочемо наголосити на теоретичній і практичній вагомості цієї роботи. Основні положення дисертації викладено в 8 статтях (з них – одній закордонній), широко апробовано на наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях. Автореферат відбиває основний

зміст та висновки дисертаційної праці.

Вважаємо, що дисертація Хоменської Інни Валеріївни «Вербалізація концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі» є самостійною завершеною працею, яка повністю відповідає чинним вимогам до таких робіт, зокрема «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її авторка, Хоменська Інна Валеріївна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Кандидат філологічних наук
завідувач відділу лінгвістики
Українського мовно-інформаційного
фонду НАН України

Л. Л. Шевченко

Л. Л. Шевченко

